مێژووی (٦٤١)ساڵەی فەرمانڕەوایی ئەردەڵانییەکان

لێدوانی: سەلاح عەبدولقادر

میرنشینی ئەردەڵان بەشێکە لە مێژووی فەرمانڕەوایی میرنشینە کوردییەکان کە لە ناوچەکانی کوردستاندا قەڵەمڕەوبوون، ئەردەڵانییەکان لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان چەند سەدەیەک باڵادەست بوون و هەندێک جار سنووری فەرمانڕەوایەتیەکەیان لە ڕۆژهەڵات تێپەڕیوەو بە دەڤەری شار و شارۆچکەکانی باشووری کوردستاندا گوزەری کردووە، تەنانەت لە سەردەمی هەندێ لە خان و میرەکانی ئەو میرنشینەدا دەسەڵاتیان گەیشتۆتە هەولێرو موسڵ و لەناو جەرگەی کوردستانی خۆرهەڵاتەوە دانیشتوانی باشووریان ئاراستە کردووە.

ئاشکرایە مێژوونووسان و نووسەران ژمارەیەک کتێبیان لەسەر مێژووی میرنشینی ئەردەڵان نووسیوەو کەم و زۆر لەسەر فاکتەرەکانی سەرهەڵدان و دروستبوون و گەشەکردن و شکست و لە ناوچوون و سەردەمی میر و پادشاکانی دواون و لەبەر ڕۆشنایی بەڵگەو دیکۆمێنتە مێژووییەکان بارودۆخی سەردەمی میرنشینەکەیان هەڵسەنگاندووە، دیارە لەناو ئەو نووسەرانەدا قەڵەمبەدەستی تیابووە کە خۆی لە دەرباری پادشاکانی ئێراندا بووەو لە نووسینەکەیدا نەیتوانیوە بێ لایەنی خۆی لە ڕووداوەکاندا ڕابگرێ، بۆیە نووسینەکەی وەکو پێویست بابەتییانە نەنووسراوەو هێمای پابەندبوون و لایەنگری بۆ دەسەڵاتی ئەوکاتەی ئێران پێوە دیارە.

(عەلی نەقی ئەلحوسەینی) ئەو نووسەرەیە کە کتێبێکی بەناونیشانی (مێژووی ٦٤١ ساڵەی فەرمانڕەوایی ئەردەڵانییەکان لەناوچەی کوردستانی ژێر دەسەڵاتی ئێراندا) نووسیوەو مێژوویەکی کورتی میرنشینی ئەردەڵان دەگێڕێتەوە، ڕۆژنامەنووس (ئاسۆس هەردی) ئەم کتێبەی لە زمانی فارسییەوە وەرگێڕاوەو کاک حەسەن عەبدولکەریم پیاچۆتەوە.

سەرەتا وەرگێڕ لە پێشەکییەکدا ئاماژە بەساڵی نووسینەوەی دەستنووسەکە دەکات کە لە ساڵی (١٣٢١)ی کۆچی کە بەرامبەرە بە ساڵی (١٩٠٤) زایینی لەلایەن عەلی نەقی ئەلحوسەینییەوە نووسراوە، هەروەها وەرگێڕ باس لە نزیکی نووسەرو باوکی لە میر و والییەکانی ئەو سەردەمەوە دەکات کە بۆتە هۆی ئاگاداربوونی لە ڕووداو و گۆڕانکارییەکان و پاشان نووسینەوەیان.

دواتر وەرگێڕ تیشک دەخاتە سەر ئەو ڕاستییەی کە ئەم کتێبە دەکرێ ببێتە سەرچاوەیەکی دەوڵەمەند بۆ لێکۆڵەرو مێژوونووسان تا توێژینەوە لەسەر مێژووی کۆمەڵایەتی کوردو کۆمەڵگای کورد بکەن، ئەوەش بەهۆی ئەوەی کە نووسەر بەوردی لەسەر ئاستی هۆش و بیری میرەکانی ئەردەڵان و چۆنیەتی مامەڵەی دەوڵەتی ئێران لەگەڵ میرنشینی ئەردەڵان و نەیارەکانی خۆیدا دواوە.

جگە لەمانە وەرگێڕ هێما بۆ ئەوە دەکات کە ئەم کتێبە پوختەی کتێبی (تأریخ الاکراد)ی هەمان نووسەرە کە لەو کتێبەدا نووسەر بە درێژی ڕووداوەکانی ناو ئەم کتێبەی نووسیوە، خاڵێکی نادیار کە جێی نیگەرانییە

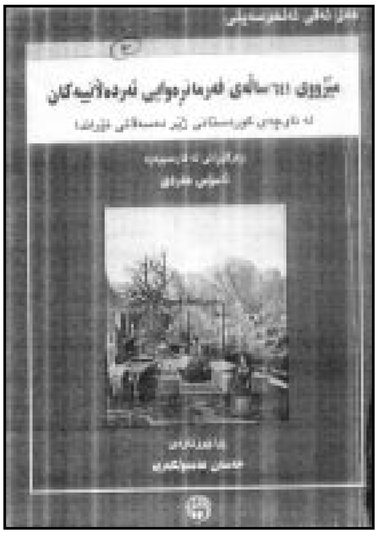

وەکو وەرگێڕ باسی دەکات، نەبوونی زانیارییە لەسەر ژیانی نووسەر، کە دیارە زانینی ژیان و خوێندن و ئاستی زانستی و پلەی بەرپرسیارێتی نووسەر، سوودو بایەخی زۆری دەبوو بۆ ئاستی متمانەبوون بە ڕاست و دروستی نووسینەکە.

ئەوەی جێی سەرنجەو وەرگێڕ لە پێشەکی کتێبەکەدا باسی دەکات هەڵەی دانانی ساڵی فەرمانڕەوایەتی ئەردەڵانییەکانە کە وەکو وەرگێڕ ساغی کردووەتەوە ئەو مێژووەی لە کتێبەکەدا باس کراوە، دەکاتە (٧٤١)ساڵ نەک (٦٤١)ساڵ.

شایانی ئاماژەیە نووسەری بابەتەکە وەکو خۆی نووسیویەتی ئەم دەستنووسەی لەسەر داوای (مسیۆ دکتۆر مان) مامۆستای زانکۆی بەرلین نووسیوەو ئەویش دەستنووسەکەی لەگەڵ خۆیدا بۆ ئەڵمانیا بردووە، دواتر کۆپییەکی لە ئەڵمانیاوە هێنراوەتەوە کوردستان و بەدەزگای چاپ و پەخشی سەردەم سپێردراوە بە مەبەستی وەرگێڕان و چاپکردنی.

ئەگەر بمانەوێ بەوردی بەم کتێبە قەبارە مامناوەندییەدا شۆڕ ببینەوە، گومانی تیانییە بابەتێکی درێژو نووسینێکی فراوانی دەوێ، هۆکارەکانی پشت ئەو ڕاستییەش بۆ چەند خاڵێک دەگەڕێتەوە، لەوانە درێژبوونەوەی ساڵانی فەرمانڕەوایی میرنشینی ئەردەڵان بۆ چەند سەدەیەک و بەدوایەکدا هاتنی ئەو ژمارە زۆرەی میرەکان و ئاڵۆزی بارودۆخی ئەو سەردەمەو هەڵکشان و داکشانی پەیوەندییەکانی میرنشین لەگەڵ هەریەک لە دەسەڵاتی عوسمانی و ئێرانی و سەرکەوتن و شکستی قەڵەمڕەوی ئەردەڵان لە بوارەکانی سیاسی و دیبلۆماسی و سەربازی و جەماوەریدا، دەرئەنجام تەنیا ڕاگوزەر لەسەر ناوەڕۆکی کتێبەکە دەدوێین.

نووسەر لە دەستپێکی کتێبەکەیدا چەند ڕاوبۆچوونێکی جیاوازی لەسەر ڕەچەڵەکی ئەردەڵانی باپیرە گەورەی ئەردەڵانییەکان خستۆتە ڕوو، کە هەریەکێکیان بەجۆرێک و جیا لەوانی تر ئاماژەی پێکردووە، هەروەها نووسەر ساڵی کۆچی دوایی ئەردەڵانی یەکەم میری ئەردەڵانییەکانی بەساڵی (٦٠٦)ی کۆچی داناوە، کە بەرامبەر بەساڵی (١٢٠٠)ی زاینی دەوەستێت.

نووسەر لە نووسینە مێژووییەکەیدا باس لە سەردەمی حوکمڕانی زیاتر لە (٤٦) میرو والی دەکات کە لە چوارچێوەی دەسەڵاتی میرنشینی ئەردەڵاندا ئەرکی میر و خانیان بەجێ هێناوە، دیارە زۆربەی ئەو میرانەی حوکمیان کردووە سەربە ئەردەڵانییەکان بوون، بەڵام نووسەر نەیتوانیوە هێما بۆ ناوی چەند میرێکی کوردی دەرەوەی بازنەی ئەردەڵان و ژمارەیەک دەسەڵاتداری عەجەم نەکات، کە هەریەکێکیان بۆ ماوەیەک دەسەڵات بەدەست بوون.

وەک پێشتر ئاماژەم پێکرد، نووسەر لە کاریگەری دەرباریی خۆی لە کۆشکی پاشا ئێرانییەکان دەرباز نەبووەو لە گشت گۆشەیەکی کتێبەکەیدا ستایشێکی کەم وێنەی دەوڵەتی ناوەندی کردووەو هەردەم پادشاو والییەکانی ئێرانی بە بەخشندەو لێبوردەو سینەفراوان و دادپەروەر لە قەڵەم داوە، لەبەرامبەردا هەڵەو کەموکوڕی میرەکانی ئەردەڵانی لە ئەندازەی خۆیان زیاتر گەورە کردووەو بەووردی تیشکی خستۆتە سەر کەلێنەکان، بەڵام لە چەند شوێنێکیش ڕۆڵی ئەردەڵانییەکانی لە هەندێ بواردا نرخاندووە، وەکو لە باسی میربەساتی کوڕی سورخاب بەگدا گرنگی و بایەخدانی ناوبراوی بە زانستە ئایینی و ئەدەبییەکان بەرز هەڵسەنگاندووە، کە دیارە ئەوە لایەنێکی درەوشاوەی دەسەڵاتی میرنشینی ئەردەڵان دەردەخات.

ئەوەی جێگەی نیگەرانییە لە مێژووی ئەو میرنشینەدا -وەکو هەموو میرنشینەکانی تری کورد- ناکۆکی و ناتەبایی نێوان میر و خانەکانی ئەو قەڵەمڕەوە بووە، کە زۆربەیان بەرژەوەندی تایبەتی خۆیان و ناوچەکەیان باڵاتر لە گەشەو پێشکەوتنی میرنشینەکەو گەلی کورد بینیوە، بۆیە ژمارەیەک میری وەک (سورخاب بەگ) دەبینین کە موڵک و ناوچەی ژێر دەسەڵاتی برا و برازای خۆی داگیر دەکات و بەشانازییەوە لە دەرباریی پادشایەکی بێگانەو نەیار بە کورد چاوەڕێی خەڵات دەکات، هەر ئەو ملکەچبوونە بۆ دەوڵەتی ئێران و هەندێ هۆکاری تر بوونە فاکتەری ئەوەی لە ساڵەکانی دوایی میرنشینی ئەردەڵاندا چەند والییەکی عەجەم بەسەر میرایەتی ناوچەکانی کوردستاندا سەپێنراو دواجار میرنشینەکەش لەبەر یەک هەڵوەشاو کۆتایی بەو دەسەڵاتە خۆماڵییە هات.

ئەوەی جێگەی سەرنجە کۆمەڵێک هەڵەی ئاشکراو دیار لە هەندێک لە ساڵەکاندا هەیەو کەموکوڕییەکی زۆر لەو بوارەدا بەدی دەکرێ، کە جێی خۆی بوو وەرگێڕ لە پەراوێزدا ئەو هەڵانەی ڕاست بکردایەتەوە کە بۆ داهاتوو دەبنە سەرچاوە، بۆ نموونە حوکمڕانی سلێمان خانی کوڕی میر عەلەمەددینی ئەردەڵانی بە (٢٠) ساڵ داناوە، بەڵام ئەگەر بە وردی مێژووەکە بخوێنینەوە ماوەی حوکمڕانی ناوبراو (٢٦) ساڵ دەکات.

دواجار دەکرێ بڵێین ئەم کتێبە مێژووییە، گێڕانەوەیەکی سەرپێیییەو تەنیا هەندێ گۆشەی میرنشینی ئەردەڵانی بەرچاو خستووە، ئاشکرایە نووسینی حەوت سەدە حوکمڕانی لە کتێبێکی قەبارە ناوەندیی (١٣٠) لاپەڕەییدا ئەستەمە، بەڵام تیشکێکەو هەندێ لایەنی سیاسی و ئابووری و ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی ئەو سەردەمەمان بۆ ڕۆشن دەکاتەوە.

ئەوەی ماوە بینووسم، ئەم کتێبە لەلایەن دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم چاپ کراوە.